

Etikai írások a Corpus Hippocraticumban

„Ahol ugyanis nem hiányzik az ember szeretete (philanthropiáé), ott jelen van a hivatás szeretete is” (Utastások [Paraggeliai] VI. 4.)

„A betegek kezelése során két dolgot kell szem előtt tartani: használni, nem ártani. A mesterség három tényezőből áll: a betegség, a beteg, az orvos. Az orvos a mesterség szolgája” (Epidémiák 11. [ford. Németh Béla])

Az etikai írások, az *Eskü* (Horkosz), a *Törvény* (Nomosz), az *Utastások* (Paraggeliai), a *tisztességről* (Peri euszkhémoszünész), az *orvosról* (Peri iétrou) általában a hippokratészi iratok élén állnak.¹ Jóllehet ezek az írások biztosan különböző korokban és különböző szerzőktől származnak.

Az *Eskü* a legrégebb, hogy pontosan mikor keletkezett nem tudjuk, de Arisztophanész *A nők ünnepében*, amelyet Kr. e. 411-ben adtak elő, megemlíti.²

A *Törvény* már biztosan hellenisztikus kori, írója közel áll a sztoikus filozófiához. A nyilvánvaló sztoikus hatás ellenére idejének megállapítása nehéz, Erótianosz (Kr. e. I. századi grammatikus, a hippokratészi művekhez írt glosszáriumot) említi, de más ókori szerző nem hivatkozik rá. Az *Eskü* és a *Törvény* olvasható magyar nyelven, ezért ezekre csak utalok.³

Az *orvosról* (I. fejezet), a *tisztességről* és az *Utastások* című írásokat a téma hasonlósága köti össze. Mint a Corpus Hippocraticum valamennyi darabja, ezek is ión dialektusban íródtak. Közülük feltehetően az *orvosról* a legkorábbi,

néhány párhuzamos rész található ezen írás és a szintén korainak tartott *A régi orvostudományról* című vitairat között. Különböző érvek alapján Kr. e. 350–300 közé datálják. Csak az első fejezetében találhatók etikai kérdések, majd a sebészet, a kötések elkészítése, az orvosi eszközök tárgyalásával foglalkozik. Ezután rövid rész következik a tumorokról és a sérülésekről, a könyv végén pedig ajánlás olvasható az orvos-tanhallgatóknak a sebészeti gyakorlatra vonatkozóan.

Az *Utastások* biztosan későbbi írás, Erótianosz listáján eredeti hippokratészi műként szerepel. Galénosz ismerte, de nem írt hozzá kommentárt. A Kr. e. II. század elején élt orvos, Arkhigenész hivatkozik rá, a sztoikus Khrüszipposz pedig kommentárt írt a khairosz és a kronosz közötti különbségről, amellyel az *Utastások* kezdődik. A szerző olyan szavakat és kifejezéseket használ, amelyek csak a késői görögésnél jelennek meg, kedveli a célzásokat és a metaforákat, ami egyértelműen a sztoikusok hatása. Az írás aforisztikus tömörsége szokatlan kifejezésekkel és terminusokkal vegyül, sok szempontból homályos, nem csak a szövegromlás miatt.⁴ A III–XIII. fejezetek foglalkoznak az orvosi etikával, a díjazással, a betegek rigolyáival, a kuruzslókkal, a konzultációval, a későn tanulók és a nagy nyilvánosság előtt tartott előadások kérdéseivel.

A *Tisztességről* (Peri euszkhémoszünész, Decorum) című értekezést egyetlen ókori szerző sem említi. Szintén nehéz a kormeghatározása, a sztoikus filozófia hatása itt is egyértelmű, például a bölcsről szóló rész és a phüszisz hangsúlyozása a III. fejezetben. A szöveg sok helyen agrammatikus, a

1. Hornyánszky Gyula: A görög felvilágosodás tudománya. Hippokratész. 1910: 348, 166. lábj. Hornyánszky Gyula a Parraggeliat *Utastásoknak*, a Peri euszkhémoszünész *A tisztességről* címmel fordította, ezért megtartottuk ezeket a címeket.

2. Arisztophanész: *A nők ünnepe* (Arisztophanész vígjátékai. 1988: 606, ford. Arany János). Mivel a sorszámok nincsenek megadva, az oldalszámot adom meg.

Mnézilokhosz: Apollón uccse, én nem,

Amíg hitet nem adsz.

Euripidész: Mire?

Mnézilokhosz: Hogy kimentesz,

Ha bajba esném – bár török-szakad.

Euripidész: No, „esküszöm Aetherre, Zeusz lakára...”

Mnézikhorosz: „Miért nem Hippokratész fiaiera?”

3. Válogatások a Hippokratészi gyűjteményből. 1991: 17, 19.

4. Az aforisztikus stílus nemcsak a régi időkben volt kedvelt (lásd *Hét görög bölcs mondásai*), hanem a filozófiában (pl. Hérakleitosz) és az orvostudományban is. Az aforizmusok nagy tudást és tapasztalatot foglalnak magukba, könnyen meg lehet őket jegyezni, ezért különösen alkalmasak a tanításra. Ilyen aforisztikus írások a *Gyűjteményben*: az *Aforizmusok*, a *Köszömfeljegyzések*, a *kórjósálatok I.*, a *fogazatról* és a *Diétáról* bizonyos részei. A homályosság és a rituális nyelvezet a kultusszal, az orvosi társaságok rituális szabályaival, előírásaival és a titoktartással függenek össze.

nagyszámú szokatlan fordulat arra utal Jones szerint, hogy talán görögül rosszul tudó ember írta, ezért a fordítása igen nehéz, sokszor a pontos fordítás helyett értelmezést kell adni. Feltehetően nem kiadásra, hanem memoriternek szánták.⁵ A szerző homályossága ebben az írásban is lehet szándékos, hogy tudniillik a beavatatlanok ne értsék, ami csak a beavattak számára elmondható.⁶ Mindenesetre felbecsülhetetlen értékű az orvostörténet számára. Számos olyan dolgot ír le, amely segít képet alkotni az ókori orvosról, a napi vizitekről, az ápolásról, a díjazásról stb.

Úgy tűnik tehát, hogy az *Eskü* kivételével a többi etikai jellegű írás a hellenisztikus korból származik, amikor a filozófiai hatás második nagy hulláma éri el az orvostudományt.⁷ A hellenisztikus kor filozófiai iskoláiban előtérbe kerülnek az etika, az életvezetés kérdései, amelyek nagy hatással voltak az orvosi etikára is. A felsoroltakon kívül a *Gyűjtemény* több írása is foglalkozik olyan kérdésekkel, hogy melyek az orvosi iskolához tartozás feltételei, milyen legyen az orvos életvezetése, nevelése, külső megjelenése, a betegekkel való etikus kapcsolata stb. A filozófiát központi fontosságúnak tekintik az orvostudomány szempontjából. A *Tisztességről* írója ezt így fogalmazza meg: „Ezért kell a filozófiai tudást a gyógyítás tanába és a gyógyítás tudományát a filozófusok tudományába bevezetni. Mert az az orvos, aki filozófiai tudással rendelkezik, hasonló az istenhez” (V. 1–4). Galénosz is úgy vélekedik, hogy a legkiválóbb orvos egyben filozófus is.

A hippokratészi írások legnagyobb tanítása, hogy az orvostudomány olyan mesterség vagy tudomány (tekhné), mégpedig igen nehéz mesterség,⁸ amely elválaszthatatlan a legmagasabb erkölcsötől és a humanizmustól. Az orvosi etika célja az volt, hogy megvédje a beteget, és megőrizze a szakma méltóságát. A görög orvos nem a büntetéstől való félelem miatt engedelmességet az etika törvényeinek, hanem

mert szerette a mesterségét, és hivatása gyakorlása közben a philanthrópia vezérelte. Egyébként szemben például a Hammurapi-törvényekkel,⁹ a görögöknél nem volt törvény arra az esetre, ha az orvos tévedése okozta a beteg halálát, vagy a betegségét súlyosbította. Ezeknek következménye a tekintély elvesztése és a rossz hír volt (*Törvény I*).

Ugyancsak a tekintély elvesztését okozta a kuruzslók, a mágusok, a kathartészek, az agürtészek tevékenysége.¹⁰ A kuruzslás elterjedt voltára utal, hogy nemcsak *A szent betegségről* című írás lép fel ezek ellen, hanem a tárgyalt etikai írások valamennyien igyekeznek elhatárolni az igazi orvost a kuruzslótól,¹¹ és részletesen foglalkoznak az orvosok képzésével. Mivel semmiféle diploma nem létezett, nehéz volt annak az eldöntése, hogy ki az igazi orvos, és ki a sarlatán. A kuruzslás elsősorban a szegények körében öltött nagy méreteket, de volt egy gazdagokat megcélzó sarlatán réteg is, akik miatt az egész orvosi szakma rossz hírbe került. A *Levegőről* című írás szerzője szerint, amiért ellenszenvvel viseltetnek az emberek az orvostudomány iránt, annak a kuruzslás elterjedtsége az oka, a sarlatánok ugyanis az ismert és súlyos betegségek esetében a döntést a vélekedés (doxa), nem pedig a mesterségbeli tudás alapján határozzák meg (1).

A jó orvos teljes erejéből törekszik a mesterség elsajátítására, és nem a jó szerencsére vagy a véletlenre támaszkodik, mint a kuruzslók (*Utasítások VII*).

A szakma elsajátítása, a tanulás gyermekkortól fogva, valamint a tapasztalat megszerzése erkölcsi kötelessége az igazi orvosnak. A tanulást és a mesterségbeli tudást a *Törvény* a jókor megművelt termőföldbe, a kellő időben elvetett magok növekedéséhez hasonlítja.¹²

A bölcsesség és a tudás a mesterség szükségszerű feltételei, de csak ha nem szennyezi be nyereségvágy és a nem helyénvaló

5. Jones 1923/1995: 269.

6. A *Törvény* utolsó sorai egyértelművé teszik, hogy nemcsak a misztériumvallások beavatási szertartásai voltak szentek és titkosak. A következőket írja: „Mivel ezek a dolgok szentek, csak szent embereknek tárulnak föl. Avatatlan nem tanulhatja meg addig, míg be nem lesz avatva a tudomány misztériumaiba.”

7. A filozófia és az orvostudomány összekapcsolása a Kr. e. VI. századra tehető és a püthagóreusok nevéhez fűződik. Számos korai filozófus foglalkozott orvostudománnyal is, így például Püthagóraszson kívül a püthagóreus nézeteket valló krótoni Alkmaion, Empedoklész, Melisszosz, Démokritosz stb. Közülük Empedoklész (*A régi orvostudományról XX.*) és Melisszosz (*Az ember természetéről I.*) van név szerint megemlítve. A Corpus Hippocraticum számos írása jelentős filozófiai hatásokat mutat, így például *A levegőről* című szofisztikus vitairat, amely Gorgiasz, Anaximenész és apollóniai Diogenész erőteljes hatását bizonyítja.

8. A *Levegőről* szerzője azt írja, hogy az összes mesterségek közül az orvostudomány a legnehezebb, mivel a vele foglalkozók undort keltő dolgokat látnak, betegségeket, halált, amelyekből fájdalmat szereznek maguknak, míg a betegeknek enyhülést ad.

9. A Hammurapi-törvények következő paragrafusai szabnak ki büntetést az orvosra, ha az orvos hibájából nagyobb kár éri a beteget, például szentálgyműtét után a beteg megvakul, vagy ha állatokról van szó, az állat elpusztul, illetve, ha sikeres a gyógyítás, akkor rendelkezik a megfelelő díjazásról is (215–227. §).

10. Plátón is fellép ezek ellen: az *Állam* 364b, a *Törvények* 428d, 932e.

11. *Az orvosról I., Utasítások, Törvény, A levegőről, A szent betegségről* stb.

12. A *Törvény* ezen hasonlata a sztoikus filozófia hatása. A sztoikusok hasonlatai és metaforái közül a leghíresebbek a Diogenész Laertiosznál olvashatók, és amelyek a filozófia részeire vonatkoznak: „A filozófiát élőlényhez hasonlítják: a csontoknak és az idegeknek a logika felel meg, a húsos részeknek az etika, a léleknek pedig a fizika. Aztán hasonlítják tojáshoz is: a logika a tojás héja, az etika a fehérje, a fizika pedig a legbelső rész. Vagy a mindent megtermő földhöz hasonlít: az azt körülvevő sövény a logika, a termés az etika, a termőtalaj vagy a gyökerek a fizika” (*A sztoikus filozófusok életrajza*, 40. [ford. Steiger Kornél]) A másik fontos sztoikus fogalom a bölcs meghatározásában a khairoz, a kellő pillanat és az annak megfelelő magatartás. Itt a kellő időben elvetett mag a kellő időben elkezdett tanulást szükségességét fejezi ki.

magatartás. A mesterség elsajátításában alapvető a természetes képesség, a bölcsességben és a mesterségben természetből adott kötelesség a tanulás. Ezért kell a filozófiát átültetni az orvostudományba és az orvostudományt a filozófiába. A két között nincs áthidalhatatlan szakadék, az orvostudomány rendelkezik azokkal a tulajdonságokkal, amelyek filozófiává teszik (*Tisztességről* I–VI).

A tanulást gyermekkorban kell elkezdni, mivel a később tanulók már nem lesznek képesek a tudásukat tökéletesíteni. Az orvosnak először tapasztalatot kell szereznie, és utána foglalkozzon az egyes nézetek, a finom véleménykülönbségek megtanulásával (*Utasítások* XIII).

Az orvosokra vonatkozó szabályokat, előírásokat soha nem szabad laikusokkal közölni, viszont azoknak, akik be vannak avatva, az illendőségre, tisztességre és a szakmai ismeretekre vonatkozó dolgokat időben tovább kell adni (*Eskü, Törvény, Tisztességről* XVII–XVIII).

A társaságok, testvériségek megléte titkos szabályokkal és rituálékkal, a misztériumokba való beavatottakon kívül is, a püthagóreusok óta közismert. Az *Eskü, a Törvény, az Utasítások* és *A tisztességről* című írások nyilvánvalóvá teszik, hogy az orvosok is valamiféle testvériségbe tömörültek, amelynek megvoltak a titkos szabályai, rituáléi. Ezek a szabályok, valamint az eskü kötötte össze az Aszklépiadák nemzetségét, illetve azokat, akiket a nemzetségen kívül maguk közé választottak. Az esküt letevőknek meg kellett fogadniuk, hogy saját és mestere gyerekeinek átadja a tanítást, mégpedig ingyen, díjazás nélkül, valamint azoknak is, akik az esküt letették, de másnak nem.

Később, a hellenisztikus korban, az egyes poliszok erejének meggyengülésével még inkább elszaporodtak a különféle testvériségek, baráti társaságok, amelyekben a közösségi érzés érvényre jutott. Ez a baráti, közösségi érzés fejeződött ki a kor filozófia iskoláiban is (lásd Epikurosz kertje). Hogy ezeknek a testvériségeknek megvoltak a maguk titkos szabályai, rituáléi, a fenti írások igazolják. Az *Utasítások* és a *Tisztességről* lehetnek kommentárok ezekhez a titkos szabályokhoz és rituálékhoz, ez magyarázná homályosságukat. Az *Utasítások* V.-ben az orvos neve édelphilszmenosz (testvérnek fogadott), míg a *Törvényen* kívül a *Tisztességről* IV. fejezete is olyan titkokra utal, amelyekbe „gonoszságba és becstelenségbe öltözöttek” nem lehetnek beavatottak.

Az orvosok városról városra járva szereztek tapasztalatokat, Hippokratész huzamosabb időt töltött Thasszosz szigetén, legalább 6 évet, ha nem is egyfolytában. A hagyomány szerint

járt Abdérában, ahová az abdériai polgárok hívták meg, hogy vizsgálja meg Démokritoszt, akit örültnek tartottak amiatt, hogy folytonosan nevetett. Mindenesetre az *Epidémiák* I. és III. könyve nemcsak thasszoszi, hanem abdériai betegek leírását is tartalmazza. A thesszáliai Larisszában is hosszabb időt töltött. A *Törvény* IV. leírja, hogy milyen feltételek mellett szabad az orvosnak vállalkoznia arra, hogy városról városra vándoroljon: az ilyen orvosnak jól kell értenie a mesterségéhez szóban és tettekben egyaránt. A jó rábeszélőképesség, a jó érvelési készség, a meggyőző és választékos beszéd a jó orvos képességeihez tartozik (*Tisztességről* III.), hiszen a vándorló, nem szülővárosában dolgozó orvosnak mind ezekre szüksége van. Megfelelő érvek, rábeszélés nélkül nem fogadták volna el egy idegen orvos segítségét. Az orvosnak kötelessége volt meggyőznie a betegét, hogy vesse alá magát a kezelésnek, különösen, ha valamilyen sebészi beavatkozást kellett végrehajtania.

Az Kr. e. V. században került szorosabb kapcsolatba az orvostudomány a retorikával, Gorgiasz hatása kimutatható *A levegőről* írt szofisztikus, nyilvános felolvasásra szánt esszéjében. A hagyomány Hippokratészt egyenesen Gorgiasz és Démokritosz tanítványának tartja.¹³ A szónoklás hasznos és szükséges is volt az orvosok számára, erről Gorgiasz beszél Plátón róla elnevezett dialógusában: „Gorgiasz: Testvérem és más orvosok kíséretében nem egyszer mentem már olyan beteghez, aki sem orvosságot nem akart bevenni, sem vágatni vagy égetni nem engedte sebéit. Beszélhetett az orvos. Végre nekem kellett előállnom, s én rábeszéltem e beteget, és nem más művészettel, hanem pusztán szónoklással.”¹⁴

Nemcsak a szofisták, hanem az orvosok is tartottak nyilvános előadásokat,¹⁵ nemcsak az Kr. e. V. században, hanem később is. A *Tisztességről* II. fejezete elítéli azokat, akik körbejárják a városokat, csöcseléket gyűjtenek maguk köré. Ezek nem igazi orvosok, hiszen csak meg kell figyelni ruházatukat, ékszereiket, minél jobban föl vannak cicomázva, annál inkább óvakodni kell tőlük. Az *Utasítások* XII. fejezete is elítéli a nyilvános előadásokat, különösen, ha azok tarkállanak a költői idézetektől. Ennek oka részben az, hogy a szakmai titkokat nem szabad a nyilvánosság elé tárni, de más módon is ártalmas az orvosokra nézve. Hiszen ha a szakmai járatlan-ság nagy meggyőző erővel párosul, akkor a kuruzslók mint szakképzett orvosok adhatják el magukat.¹⁶

Az orvosnak külső megjelenésére is ügyelnie kellett. Az arc-színe legyen egészséges, arca kövérkés, hiszen aki beteges külsejű, azt nem fogják alkalmasnak találni mások gyógyítására. Legyen tiszta, jól öltözött és illatos olajokkal megkent (*Az orvosról* I). Ruházata legyen egyszerű, ne legyen agyon-

13. Szabó Árpád – Kádár Zoltán 1984: 252–253.

14. Plátón: Gorgiasz 456b, ford. Péterfy Jenő.

15. A *Levegőről* című íráson kívül nyilvános előadásra szánták *Az orvosi mesterségről* című szofisztikus esszét is.

16. Plátón: Gorgiasz 456b–c.

cicomázott (*Tisztességről* III), kerülje a rossz illatokat, főleg arra ügyeljen, hogy ha beteghez megy, ne legyen borszagú (*Tisztességről* XV). Nagyjából ezt találjuk az *Utasítások* X. fejezetében is, hogy tudniillik az orvos ne viseljen díszes fejfedőt, és kerülje a szokatlan illatokat.

A beteghez belépve ügyeljen az ülés módjára, a ruha elrendezésére, legyen tartózkodó, törekedjen a meggyőző kifejezésre, a tömör beszédre, a betegre hatást gyakorló viselkedésre, tudjon felelni az ellenvetésekre, tanúsítson nyugodt önmérsékletet, ha nehézségek lépnek fel (*Tisztességről* XII), tudjon velős mondásokat alkalmazni, ismerje az élethez szükséges és jó dolgokat, legyen mentes a babonáktól (*Tisztességről* V).

Ami a jellemét illeti, legyen komoly, egyszerű, az ellenfeleivel szemben szigorú, nehéz helyzetekben kitartó, találékony, mindenkihez egyformán legyen barátságos. Legyen felkészülve az alkalmas időpont gyors megragadására, legyen türelmes a kedvező alkalom kivárásában, igazságos és jóindulatú (*Tisztességről* III).

Az igazi orvos nem pénzsóvár, hanem erényes, tartózkodó és jámbor (*Tisztességről* V). Tudjon hallgatni, éljen rendezett életet, mert ezzel tesz szert jó hírnévre. Jelleme legyen jó és kiváló,¹⁷ tiszteletre méltó és emberszerető (philanthróposz). A megjelenése legyen komoly, de az arca ne legyen szigorú, mert ezt könnyen önteltségnek és embergyűlöletnek értelmezik. Kerülje a féktelen nevetést és a túlzott vidámságot,¹⁸ mert az közönséges, és a közönségeséget mindenképpen el kell kerülni. Az orvos minden társadalmi érintkezésben legyen igazságos (*Az orvosról* I). Már az *Eskü* is kötelezi az orvost arra, hogy ne kövessen el jogtalanságot sem férfiak, sem nők testével, ne éljen vissza a helyzetével, akár szabad emberrel, akár rabszolgárról legyen szó. Ennek az Kr. e. V. századi megfogalmazása igen figyelemre méltó, hiszen ismerjük a nők és a rabszolgák helyzetét, igaz a szofisták közül néhányan már felhívják a figyelmet arra, hogy természettől fogva minden ember egyenlő. Ám Arisztotelész a rabszolgaságot természetesnek tartja, mivel a rabszolga alacsonyabb rendű uránál, egyszerűen „beszélő szerszám”. A hellenisztikus korban látunk a nőkkel és rabszolgákkal való bánásmód változására elszigetelt példákat, gondoljunk Epikurosz kertjére, ahová szabad bejárása volt a nőknek és a rabszolgáknak is.

Az orvos ne legyen bizalmas viszonyban a betegeivel. Mind a beteg testét, mind vagyoni helyzetét illetően gyakoroljon önuralmat (*Az orvosról* I).

Az orvosnak az első látogatása alkalmával nem szabad mindjárt a fizetségről való vitatkozással kezdenie, mert akkor azt

sugallja a betegnek, hogyha nem jön létre megállapodás a díjazást illetően, akkor nem fog törődni vele, és nem írja elő az azonnali gyógykezelést. Így a beteg nem fog nyugtalanodni a megszabott díj kifizetése miatt, mert ez különösen az akut betegségben szenvedők állapotát nagymértékben ronthatja. A jó orvost ne a pénz, hanem a jó hírnév megszerzése ösztökélje (*Utasítások* III). Egyébként is mindig vegye figyelembe a beteg anyagi helyzetét. A szűkös helyzetben lévőknek is segítséget kell nyújtani, a szegényeket ingyen kell gyógyítani. De a gazdagok anyagi helyzetével sem szabad visszaélni. Így ugyanis sokan, akik veszélyes állapotban vannak, visszanyerik egészségüket a jóságos orvossal való meglegedettségük révén is (*Utasítások* VI.).

Az orvos ne fecsegen sokat a szakmában járatlanoknak, csak a legszükségesebb dolgokat kell tudatni a kívülállókkal (*Tisztességről* VII). A beteg elől a legfontosabb dolgokat el kell titkolni, a szükséges utasításokat jókedvűen és derűsen kell megadni, elfordítva a beteg figyelmét arról, ami vele történik. Olykor meg kell pirongatni, máskor féltő gonddal bátorságot kell önteni belé, közben semmit sem szabad feltárni a beteg jövőjéről vagy jelen állapotáról, mert az ezen való aggodás miatt rosszabbra fordulhat az állapota (*Tisztességről* XVI). Idült betegségeknel az engedékenység is segíthet talpra állítani a beteget, ha az orvos féltő gonddal ügyel az olyan betegre, aki nem tudja, hogy neki mi a jó (*Utasítások* VII). Ez azt jelenti, hogy ne vonjunk meg hirtelen minden megszokott dolgot a betegtől, mert az ugyanúgy ronthat az állapotán. Ha valaki idült betegségben szenved, és mindenről le kell mondanania, amit addig szeretett enni, inni vagy tevékenykedni, az ezekről való teljes lemondás miatt a beteg állapota testileg-lelkileg egyaránt romlik.

A fentieknek ellentmond, hogy a betegség kimenetelének megjövendölését, a prognózist, a kósi orvosi iskolában fontosabbnak tartották a kórisménél. Ez nyilvánvalóan az orvostudomány és a jóslás szoros kapcsolatából fakad, a jóslás minden fajtája azért jött létre, hogy a jövő előre kiszámítható és befolyásolható legyen. Különösen nagy tekintélynek örvendett az az orvos, aki a beteghez belépve meg tudta mondani, hogy milyen lefolyás várható. A *Prognózisok* szerzője ezzel kapcsolatban a következőket írja: „Remek dolognak tartom azt, hogy az orvos törődjön az előrejelzéssel, mert amennyiben felismeri és előre megmondja beteget mellé állva a jelen, a megelőző és a bekövetkező állapotot, kitölti azokat a hiányokat, amelyek a betegek beszámolóiban vannak, jobban elhiszik róla, hogy felismeri a betegek helyzetét, s így az emberek rá merik bízni magukat az orvosra”.¹⁹ Nem más a feladata a jósoknak sem, így Kalkhász azért lett a görögök „legjobb szavú jósa”, mert

17. A jó és kiváló, kalosz kai agathosz: Homérosznál csak az arisztokráciára vonatkozik, Arisztotelésznel a szép és a jó általában az erényre vonatkozik, szépek és jónak mondják az igazságos embert, a bátrát, a mértékleteset, tehát általában az erényes embert (*Nagy etika* 1207b–1208a).

18. A túlzott érzelmi kitörések kerülése a sztoikus filozófia tanítása, a szenvedélymentesség a bölcs jellemzője.

19. *Prognózisok* I., ford. Németh Béla.

„tudta, mi van, mi jön el, mi esett meg a múltban”.²⁰ Ezért vették figyelembe az álmokat is a betegségek előrejelzésére és lefolyására nézve.

A *Tisztességről* XIII. fejezete előírja az orvosnak, hogy betegét gyakran látogassa meg, hogy figyelemmel kísérhesse a beteg állapotának a változását, és kellő időben tudjon segítséget nyújtani, ha szükséges. Egyúttal oda tud figyelni a beteg mulasztásaira, mert sokan nem veszik be az utálatos folyadékokat, gyógyszereket vagy hashajtókat, és időnként meghalnak. Ha azonban erre az orvos odafigyel, akkor emiatt a beteg halála esetén nem érheti gáncs (*Tisztességről* XIV).

A *Tisztességről* XVII. fejezete fontos utalást tartalmaz arra vonatkozóan, hogy mi történik a beteggel az orvos két látogatása között. Az orvos ekkor olyan tanítványt hagy a beteg mellett, aki már be van avatva a mesterség titkaiba, és akire szintén vonatkoznak az orvosi titoktartás szabályai. Ő végzi a beteg kezelését az orvos utasításait betartva a két vizit közötti időben, egyben beszámol az orvosnak a beteg állapotában beállt változásokról. Ez a szövegrész különösen azért nagyon jelentős, mert alig tudunk valamit a betegápolásról.

Sok esetben, amikor a betegek kuruzslók kezére adják magukat, állapotuk rosszabbodik, és csak ekkor hívatnak igazi orvost. Noha ezek a betegek megvetést érdemelnek, de még ezektől sem szabad megtagadni a segítséget, és ezzel büntetni őket (*Utasítások* V). Hiszen ezek gyakorta vagonukat is elvesztik, mert állapotuk rosszra fordulásakor gyakran váltogatják az orvosokat, ez persze nem történne meg, ha kezdettől fogva szakemberekre bíznák magukat (*Utasítások* VII).

A kuruzslók jellegzetessége többek között az is, hogy nem hívnak másik szakembert, ha a beteg állapota rosszabbra fordul. Az igazi orvos azonban nem sérti meg az etikát, még ha időnként nehézségei is vannak egy betege miatt, vagy tapasztalatlansága folytán a sötétben tapogatózik, hanem ilyen esetekben szorgalmazza más orvosok hívását. Több orvos ugyanis biztosabb segítséget tud nyújtani a betegnek. A konzultáló orvosok soha ne veszekedjenek, ne csúfolódjanak egymással, féltékenyek se legyenek egymásra, mert ez a jellembeli gyengesség jele (*Utasítások* VIII).

Mindezek az előírások, etikai szabályok a legnagyobb humanitásról, az emberek és a szakma szeretetéről tesznek tanúbizonyságot. Fel sem tudjuk fogni, hogy a korabeli orvosoknak mennyi mindennel meg kellett küzdeniük, nem volt érzéstelenítés, antibiotikumok, mit sem tudtak a kórokozókról, a betegápolás laikusokra lehetett bízva, és nagyon gyenge lábakon állhatott, széles körben elterjedt a

babona és a mágia az orvostudományban is. Ha mindezeket a tényezőket figyelembe vesszük, és a nehézségek felsorolása korántsem teljes, akkor lenyűgözve állunk ezek előtt a rendkívül emberi, nagyszerű etikai elvek előtt. Nemcsak a beteg testi állapotával törődtek, hanem nagyon is tudatában voltak, hogy a jó, emberséges orvosba vetett bizalom, hit annyira fontos, hogy még a reménytelennek tartott esetekben is gyógyulást hozhat. Odafigyeltek a beteg aggodására, szorongására, amelyet a betegsége, a jövője, a kifizetendő orvosi díj nagysága kelthetett, tisztában voltak vele, hogy mindezek nagymértékben súlyosbíthatják a beteg állapotát. Úgy gondolom, hogy jól tették, hogy nem árultak el semmit a beteg jövőjéről sorsára vonatkozóan a betegnek, mert amíg remény van, élet is van.

IRODALOM

Arisztophanész 1988. *A nők ünnepe*. Arisztophanész vígjátékai, Európa Kiadó, Budapest.

Arisztotelész 1975. *Eudémósi etika*. Nagy etika. Gondolat Kiadó, Budapest. Fordította: Steiger Kornél.

A tisztességről, Peri aiszkhémoszünész, Decorum. 1952. Hippocrates vol. II. Loeb Classical Library, Harvard University Press, London. Translated by W. H. S. Jones.

Az orvosról I., Peri iétrou, Physician (Chapter I.). 1952. Hippocrates vol. II. Loeb Classical Library, Harvard University Press, London. Translated by W. H. S. Jones.

Diogenész Laertiosz 1983. A sztoikus filozófusok életrajza. In: *Sztoikus etikai antológia*. Gondolat Kiadó, Budapest. Válogatta, a jegyzeteket, utószót írta: Steiger Kornél.

Hornyánszky Gyula 2007. *A görög felvilágosodás tudománya*. Hippokratész. Liget Könyvek, Budapest.

Platón 1984. *Gorgiasz*. Platón Összes Művei I. Európa Kiadó, Budapest.

Szabó Árpád – Kádár Zoltán 1984. *Antik természettudomány*. Gondolat Kiadó, Budapest.

Utasítások, Paraggelias, Precepts. 1952. Hippocrates vol. I. Loeb Classical Library, Harvard University Press, London. Translated by W. H. S. Jones.

Válogatások a Hippokratészi gyűjteményből. 1991. Gondolat Kiadó, Budapest. Válogatta: Havas László.

SZABÓ MÁRIA FORDÍTÁSAI

AZ ORVOSRÓL

Az orvos tekintélye nyilvánul meg abban, hogy jó színben van, és alkátának megfelelő testi állapotban. A sokaság ugyanis úgy ítéli, hogy aki nem örvend ilyen jó testi állapotnak, az másnak sem tudja helyesen gondját viselni. Legegyen továbbá tiszta, jólöltözött és olyan kenetektől illatozó, amelyek semmi esetre sem keltenek gyanút.²¹ Ez ugyanis jó hatással van a betegekre.

20. Homérosz: Iliász I. 70, ford. Devecseri Gábor.

21. amelyek semmi esetre sem keltenek gyanút: nem keltik azt a gyanút, hogy az illatszert a kellemetlen, egészségtelen testszag leplezésére szolgál.

A helyes gondolkodású orvosnak a lelki dolgokra²² is tekintettel kell lennie – nem csupán arra, hogy hallgatag legyen, hanem arra is, hogy minden szempontból rendezett életet éljen, mert hírneve szempontjából ez a legkedvezőbb. Nemes és jó jellemű ember legyen, és mivel ilyen, legyen mindenki-vel szemben komoly és szeretetteljes. A tolakodó és túlbuzgó embert ugyanis lenézik, még ha az ilyen viselkedés haszonnal jár is. Legyen gondja cselekedetének független szabadságára, mert az emberek szívesen veszik, ha ugyanazon dolgokat csak ritkán alkalmazzuk ugyanazon személyek esetében.²³

Legyen figyelmesen komoly, de arca ne mutasson komorságot. A komor arc ugyanis gőg és megvetés jele; a nevetgélés és a túlzott vidámságot ellenben közönségesnek szokás ítélni, ettől pedig különösképpen őrizkedni kell.

Minden társas érintkezésben tanúsítson megfelelő viselkedést,²⁴ erre nagyon kell ügyelnie. Az orvosnak a betegekkel szemben a legcsekélyebb bizalmasság sem megengedett. A betegek ugyanis az orvos kezére bízzák magukat, és ő minden percben találkozik asszonyokkal, hajadonokkal és nagy értékű javakkal. Mindezekkel szemben önuralmat kell gyakorolnia. Ilyennek kell lennie lélekben és testben.

DECORUM

(AVAGY AZ ORVOS TISZTESÉGE ÉS MÉLTÓSÁGA)

I. [1] Nem oktanul²⁵ <vélekednek>, akik a bölcsességet, mégpedig az életben megnyilvánuló bölcsességet²⁶ sok mindenre fölhasználhatónak tartják.²⁷

[2] A bölcsesség sok megjelenési formája ugyanis fölösleges túlzásként²⁸ alakult ki. Azokat mondom ilyennek, amelyek semmivel sem járulnak hozzá azon dolgok lényegéhez,²⁹ amelyeket tárgyalnak. Ám ezek is részben elfogadhatók, amennyiben az ilyen nem tétlenség és nem hitványság;³⁰ az üres és tétlen időöltés³¹ ugyanis a rosszat keresi, és arra csábít.

[3] Az éber³² és az értelmet valamivel szembeállító³³ ellenben olyasmit hoz magával, ami az életet széppé teszi.

[4] Most elhagyom azokat <a fajtáit a bölcsességnek>, amelyek semmivel sem járulnak hozzá a tárgyalt dolgok lényegéhez.³⁴ A kifinomultabb és valami másra irányuló <bölcsesség>³⁵ a mesterséget eredményezi, a mesterség meg a tisztességet és a jó hírnevet.

II. [1] Minden <bölcsesség>, amelyben valamilyen mesterségbeli módszer³⁶ működik, tiszteletre méltó, ha nem szennyezi be alávaló nyereségvágy és tisztességtelenség. Ha beszennyezi, akkor arcátlanságuk teszi hírhedtté az ilyen embereket.

[2] Az ifjak hajlamosak rá, hogy a csapdájukba essenek; érettebb korukban aztán verítékeznek a szegyénytől láttukon, öregem meg elkeseredésükben törvényeket hoznak avégett, hogy kiűzzék őket városukból.

[3] Az ilyenek tömeget gyűjtve maguk köré³⁷ és közönséges dolgokkal ámítva őket járnak körbe a városokban. Megismerni az ilyen embert ruházatáról és egyéb kellékeiről. Minél

22. a lelki dolgokra: az erényes viselkedésre utal.

23. ha ugyanazon dolgokat csak ritkán alkalmazzuk ugyanazon személyek esetében: A mondat szövege romlott és bizonytalan. A tanács értelme valószínűleg az, hogy az orvos ne szolgai módon, mechanikusan és egyhangúan alkalmazza a gyógyítóeljárást.

24. tanúsítson megfelelő viselkedést: szó szerinti: „legyen igazságos (dikaiosz)”. A szövegkörnyezetből világos, hogy a dikaiosz jelentése itt: ’korrekt viselkedésű ember’.

25. oktanul (alogosz): a szó ilyen értelemben először Platónnál fordul elő.

26. mégpedig az életben megnyilvánuló bölcsességet (tautén ... tén en tó bio): eleve korlátozza a témát: a bölcsességnek nem minden fajtájáról van szó. Lásd a következő mondatot.

27. fölhasználhatónak tartják (proballomenoi ... khrészimén): A fogalmazás arra utal, hogy a szerző nem saját véleményeként vezeti be azt a gondolatot, hogy „az életben megnyilvánuló (vagy: az élet gyakorlati dolgaira vonatkozó) bölcsesség sok tekintetben hasznos”, hanem hiteles személyek „nem oktanul” kifejtett véleményeként adja elő. Az egyezséghez való csatlakozás bejelentése – vagy éppen ellenkezőleg, az egyezség elutasítása – az értekező prózában bevett formája a téma bevezetésének. Vö. Anaxagorasz: „A görögök helytelenül vélekednek a keletkezésről és a pusztulásról” (Anax. B 17); „Kettős érveket mondanak Hellaszban azok, akik a jóról és a rosszról beszélnek” (Disszoi logoi I 1).

28. fölösleges túlzásként (periergié): ’useless learning’ LSJ. A gondolatmenet olyan, mintha az arisztotelészi Metafizika azon gondolatával szemben állítana ellenérvet, amely szerint a gyakorlati haszon nélkül való (mé prosz khrészin) tudományok magasabb rendűek azoknál, amelyek gyakorlati szükségleteket elégítenek ki (Metaf. A 1, 981 b 13 – 982 a 3).

29. semmivel sem járulnak hozzá azon dolgok lényegéhez (méden esz khreosz): A khreosz kifejezés ilyen használatához lásd a IV. fejezet következő mondatát: „Hiszen a bölcsességben és a mesterségben a lényegi dolog nem olyasmi, ami megtanítható” (adidakton gar to khreosz en te szophié kai en té tekhné).

30. nem tétlenség és nem hitványság: uk argié, ude mén kakié.

31. az üres és tétlen időöltés: to skholazon kai aprékton.

32. éber (egrégorosz): vö. Hérakleitosz B 1; 26; 63; 88; 89.

33. az értelmet valamivel szembeállító (prosz ti tén dianioian entetakosz): Jones: ’exercise of the intellect’. Úgy érthető, hogy a periergié esetében a dianioia mintegy önmagára irányul.

34. amelyek semmivel sem járulnak hozzá a tárgyalt dolgok lényegéhez (tasz méden esz khreosz piptuszasz dialexiasz): vö. az I [2] rokon értelmű mondatával. Jones szerint annak a glosszája.

35. valami másra irányuló <bölcsesség> (prosz heteron ti): vö. „az értelmet valamivel szembeállító”.

36. mesterségbeli módszer (methodosz ... tekhniké): vö. Nikomakhoszi etika I 1.

37. tömeget gyűjtve maguk köré: agorén ergazomenoi.

inkább fel vannak cicomázva, annál jobban kell őrizkednie és utálkozniá tőlük az embernek, ha megpillantja őket.

III. [1] A bölcsesség ezzel ellentétes fajtáját így kell szemügyre venni:³⁸ ennek embereiben nincs sem tanáros mesterkeltés, se fölösleges túlzás.³⁹

[2] Ruházatuk illendő és egyszerű, nem szertelenségre, hanem tekintélyre valló, arról tanúskodik, hogy viselője hajlamos az elmélkedésre, az önmagában való elmélyedésre és a <szellemi> haladásra.⁴⁰

[3] Az ilyen emberek megjelenésükben komolyak, egyszerűek, a vitában élesek, készek a válaszra, kitaróak az ellenállásban, de a lélekben hasonlókkal szemben szellemesek és közlékenyek, mindenkiel szemben higgadt viselkedést tanúsítanak. Környezetük heves zavarodottsága esetén hallgatagok, dermedt hallgatása esetén jól érvelnek és állhatatosak, készen állnak a kellő pillanat fölismerésére és megragadására, tudják, hogyan kell élni az étkekkel, és mértékletesek, türelmesek a kellő alkalom kivárásában, hatásos szavakban közlik mindazt, amit be kell mutatniuk, ékesszólóak, előadásukban kellem nyilvánul meg, mindebből következőleg jó hírnévnek örvendenek, és a hallott dolgokkal kapcsolatban az igazságra korlátozódnak.⁴¹

IV. [1] Az említett jellemvonásokban a legbefolyásosabb tényező a természet. Akikben ez⁴² megvan, azok máris haladást mutatnak az említett jellemvonások tekintetében, ha gyakorolni kezdik a mesterséget.

[2] Hiszen a bölcsességben és a mesterségben a lényegi dolog⁴³ nem olyasmi, ami megtanítható.

[3] Mielőtt tanulni kezdene, a természet jut el és terjed ki⁴⁴ a kezdet megragadásáig, a bölcsesség pedig a magából a természetből eredő dolgok ismeretét eredményezi.

[4] Sokan ugyanis, akik mindkét logosznak birtokában vannak,⁴⁵ soha nem használják egyszerre mindkét dolgot a bizonyításban.

[5] Mihelyt valamelyikük megvizsgál valamit a beszédben adott igazság szempontjából, nem megy vissza a dolgoknak a természet szempontjából történő vizsgálatához.⁴⁶ Ezek olyan utat találnak, amely hasonló amazok⁴⁷ útjához. Levetközvén magukra öltik a hitványság és a dicstelenség egészét.

[6] A tanulmányait folytató ember tevékenységének eredményéből fakadó logosz az, ami helyes. Hiszen mindaz, ami a mesterség szabályai szerint lett létrehozva, a logoszból származik. Ha valaki a mesterség szabályai szerint beszél ugyan, de nem így jár el az alkotás során, az a mesterség szabályait semmibe vevő módszerről árulkodik. Mert véleményt alkotni, de nem cselekedni – ez a tanulatlanságnak és a mesterség hiányának a jele.⁴⁸ A merő vélekedés leginkább az orvosi mesterségben hoz szégyent azokra, akik így járnak el, és pusztító azokra nézve, akik e vélekedéseket alkalmazzák. Hiszen akik az okoskodásoknak adnak hitelt, és úgy vélik, tudják azt, ami pedig a képzésből fakadó eredmény volna, azokhoz hasonlatosak, akik azt hiszik, hogy az arany a tűz hatására salakká változik.⁴⁹

[7] Ez a megállapítás nem tűr kivételt. Ahol a megértés együtt jár <az alkotással>, ott a tudás nyomban megmutatja a célt. Némelykor az idő zökkenti a helyes keréknyomba a mesterséget, vagy mutatja meg az eszközöket azoknak, akik hasonló úton járnak.

V. [1] Összefoglalva az eddig mondottakat: a bölcsességet be kell vonni az orvosi mesterségbe, az orvoslást meg a bölcsességbe. Hiszen az az orvos, aki filozófus is egyben, istennel egyenrangú.

[2] Egyebekben nem sok különbség van <a két foglalkozás között>. Hiszen az orvoslásban megvan a bölcsesség valamennyi jellemvonása: a pénzsóvárságtól való mentesség, a figyelmesség [entropé], a tartózkodás [erüthrié], a szolid öltözködés [katasztolé], a helyes véleményalkotás [doxa], az ítélőképesség [krizszisz], a higgadt nyugalom [hészükhié], a vitakészség [apantészisz], a tisztaság [kathariotész], a velős

38. *így kell szemügyre venni*: értsd: így kell látni, így kell bemutatni őket. A szerző attitűdje ugyanaz, mint a mű első mondatában.

39. *fölsöleges túlzás (periergié)*: vö. I [2].

40. a <szellemi> haladásra (*prosz te tén poreién*): szó szerint „a sétára”. Vö. az arisztotelészi *euporia* és a sztoikus *prokopé* fogalmával. Mindkettő a bölcsesség útján megtett előmenetelt, haladást jelenti – vö. IV [1] „haladást mutatnak” (*peporeuntai*).

41. *az igazságra korlátozódnak*: azaz nem adnak helyt a vélekedéseknek.

42. ez: a természetes rátermettségre.

43. a lényegi dolog (*to khreosz*): vö. I [2], I [4].

44. *jut el és terjed ki (katarrüé kai kekhütai)*: mindkét ige alapjelentése: ’árad, szétömlik’. A metafora eredete talán Platón egyik hasonlata: a tehetséges ifjú „oly könnyedén, biztosan és eredményesen áll neki a tanuláshoz és a kutatáshoz, mint az olaj nesztelen folyása” (*Theaitétosz* 144 b).

45. *mindkét logosznak birtokában vannak*: valószínűleg a természet és a bölcsesség logoszára (nézőpontjára, elvére, kutatási szabályára) utal.

46. Az ebben a mondatban bemutatott eljárást a szerző elítélendőnek tartja, mert aki a mesterségben így jár el, az nem alkalmazza kiegyensúlyozottan a dolgoknak (*prégmata*) és a dolgokra vonatkozó beszédnek (*logosz*) a vizsgálatát, hanem egyoldalúan a logosza hagyatkozik a *prégmata* figyelembe nem vételével.

47. *Amazok*: valószínűleg a II. fejezetben bemutatott hitvány mesteremberekre utal.

48. *ez a tanulatlanságnak és a mesterség hiányának jele*: vö. Platón, *Phaidrosz* 268 a–c.

49. *az arany a tűz hatására salakká változik*: a tájékozatlan ember helytelen vélekedését példázó egykorú szólásmondás lehet.

mondások alkalmazása [gnómológié], az élethez hasznos és szükséges dolgok ismerete, a tisztaságról való gondoskodás [katharsziosz apempolészisz],⁵⁰ a babonáktól való mentesség, az isteni tekintély.

[3] E tulajdonságai ezekkel állnak ellentétben: zabolátlan-ság [akolaszié], közönségesség [banauszíé], telhetetlenség [aplésztié], vágyakozás [epithümié], eltulajdonítás<ra való hajlam> [anairezszisz], szégyentelenség [anaideié].

[4] <A bölcsesség és az orvoslás közös jellemvonása>⁵¹ az eljövendő dolgok ismerete, a barátság⁵² alkalmazása, <annak tudása>, hogy hogyan és miként bánjunk a gyerekekkel és a javakkal.⁵³

[5] Az orvoslással társul egyfajta bölcsesség, mivel az orvos ezeket a tulajdonságokat is birtokolja, és a legtöbb tulajdonsággal rendelkezik.⁵⁴

VI. [1] Legkivált az istenekre vonatkozó ismeretet szövi bele az orvoslás az elmébe. Az orvosi mesterség ugyanis nagy tisztelettel van az istenek iránt az affekciók⁵⁵ tekintetében általában és az események⁵⁶ tekintetében különösen. Az orvosok átengedik a terepet az isteneknek, hiszen az orvoslás nem bővelkedik hatékony eszközökben. Jóllehet az orvosok sok mindent tudnak kezelni, számos körülmény spontán módon fölérük kerekedik.

[2]⁵⁷ Az orvoslás mindazt, amit jelenleg ellenőrzése alatt tart, innen veszi. Melyik útja az, amelyik a bölcsességben ide vezet? Maguké ezeké az isteneké. Erre az emberek nem gondolnak ugyan, ám egybehangzóak velük a testi dolgokra vonatkozó azon tényezők, amelyek az orvosi mesterség egésze révén értek el haladást, változnak formájukban és minőségükben; némelyek a sebészettel kapcsolatosak, mások vagy az ápolás, vagy az életmód szabályozása révén nyújtanak segítséget. Szolgálja ez az igen rövid összefoglalás a megismerésüket.

VII. [1] Mivel az imént elmondottak tekintetében így áll a dolog, ezért az orvosnak az utasításaiban egyfajta könnyed szellemességet kell alkalmaznia; a rideg fellépés ugyanis megközelíthetetlené tenné őt mind az egészséges, mind a beteg ember szemében.

[2] Ügyelnie kell arra, hogy saját testéből ne sokat mutasson, és ne fecsegen sokat a kívülállóknak, hanem csak a legszükségesebbet mondja. Úgy ítéli ugyanis, hogy ez <a magatartás> kezelési módszerének a kritikáját eredményezné.

[3] Működésében ne legyen semmi fontoskodás, és ne hagyatkozzék pusztá képzelgésekre.

[4] Gondold meg mindezeket, miként készíthetik elő számodra a helyes eljárást úgy, ahogyan kell. Ha nem így működsz, mindig kétségek közepette kell eljárnod.⁵⁸

VIII. [1] Gondot kell fordítani az orvoslásban a nagyfokú tartózkodó illendőségre a tapintással, bedörzsöléssel, beöntéssel kapcsolatos tevékenységek során; a kéz használatának eleganciájára a tépések, kötszerek és pólyák alkalmazásakor; a kezelés megszervezésének és a gyógyszereknek a kérdésére a sérülések és a szembetegségek esetén és mindezeknek különböző válfajaiban; arra, hogy a kezud ügyében legyenek a szerszámok, az eszközök, a kés meg a többi. A felkészületlenség ugyanis ezekben a dolgokban zavart és kárt okoz.

[2] Legyen kéznél egy másik, egyszerűbb eszközkészlet utazás esetére. Ezt nagyon ügyesen és módszeresen kell összekészítened, hiszen az orvos nem járhat szerte.⁵⁹

IX. Jól véd emlékezetedbe a gyógyszereket és tulajdonságaikat, mind az egyszerű, mind a leírt tulajdonságokat,⁶⁰ hiszen a betegségek gyógymódja végül is az elmében van; és emlékezz ezek módjaira: arra, hogy mindegyikük hányféleképpen és milyen formában nyilvánul meg. Az orvosi mesterségnek ugyanis ez a kezdete, a közepe és a vége.

50. „as the physician cleanses the sick body, so wisdom cleanses the sick mind” (Jones); *akatharsziosz apempolészisz* (a tisztátalanságtól való megszabadulás [Litré]).

51. <A bölcsesség és az orvoslás közös jellemvonása>: a *hauté* kifejezést értem így.

52. *barátság (philié)*: a szó ’szeretet’-et és ’valakibe vetett bizalm’-at is jelent, lásd Platón: *Lüszisz* (passim).

53. A mondat értelme homályos; Jones szerint másolási hiba következtében kerülhetett ide (”This sentence is strangely out of place, and most obscurely expressed”).

54. *az orvos ezeket a tulajdonságokat is birtokolja, és a legtöbb tulajdonsággal rendelkezik (kai tauta kai ta pleiszta ho iétrosz ekhei)*: a mondat értelme homályos. Litré olvasata: *kai tauta ta pleiszta* (’és a legtöbb ilyen’ – ti. tulajdonsággal rendelkezik az orvos).

55. *affekciók*: az ’affekció’ a görög *pathosz* fordítása. *Pathosz (elszenvedés, szenvedés, szenvedély)* mindaz, ami az embert egy általa irányíthatatlan külső ok hatására éri.

56. *események (szümpótoma)*: a kifejezés itt bizonyosan nem ’tünet’-et (szimptómát) jelent. Jones ’előre nem látható eseménynek, balesetnek’ (accident) érti.

57. A [2] bekezdés szövege erősen romlott. A fordítás Jones értelmezését követi.

58. A „helyes eljárás” (*euporié*) a módszeres vizsgálódás eredménye. A „kétségek közepette történő eljárás” (*aporein*) a módszeres vizsgálódást nélkülöző döntésképtelenség. A fogalmi ellentét Arisztotelésztől származik (*Metafizika* III 1 fejezet).

59. *nem járhat szerte (u ... dierkheszthai)*: olyan esetben, amikor rendelőtől távol kell segítséget nyújtania, az orvos ne kerüljön kényszerhelyzetbe, hogy fűhöz-fához kapkodva innen műszereket, onnan gyógyszert, megint máshonnan kötszert kelljen kölcsönkérnie.

60. *leírt tulajdonságokat (dünamiesz ... anagegrammenai)*: vagyis egy gyógyhatású szer azon hatásait, amelyeket a szer egy orvosi receptkönyvben leírt gyógyszerkeverék alkotórészeként fejt ki.

X. Készíts különböző célokra fölhasználható lágyító anyagokat, valamint különböző célokra alkalmazható gyógyszerkeverékeket előírás szerint. Legyenek készenlétben a hashajtó főzet szükséges fajtájú és mennyiségű összetevői is, amelyeket megfelelő helyekről gyűjtöttél, és az előírt módon készítettél elő, némelyikét hosszú ideig tárolva, másikat azon frissiben alkalmazva a kellő időben, mindegyiket az előírásnak megfelelően.

XI. [1] Ha belépsz a beteghez, ezek legyenek a kezéd ügyében, hogy ne légy tanácstalan.⁶¹ Avégett, hogy minden készen álljon ahhoz, amit tenni fogsz, már mielőtt belépsz hozzá, tudnod kell, mi a teendő. Hiszen sok esetben nem okozkódásra, hanem gyakorlati segítségére van szükség.

[2] Gyakorlati tapasztalatod alapján előre kell látnod a jövőbeli következményeket. Erre szükség van a jó hírnévhez, és jele a tanultságnak.

XII. [1] Belépve hozzá ügyelj arra a módra, ahogyan leülsz, legyen gondod az illedelmes tartózkodásra, öltözkedésre, a tekintélyt sugárzó modorra, a szükszavúságra, a higgadt cselekvésre, a betegágy mellett tanúsított megfelelő magatartásra, az ápolásra. Legyenek megfelelő válaszaid a kételyt kifejező kérdésekre, maradj állhatatos a zavaró körülmények sokasága közepette, dorgáld meg a rémületükben zajongókat, állj készen arra, hogy azt tedd, amit tenned kell.

[2] Ezen kívül legyen gondod az első előkészítő lépésre. Ha ezt elhibáztad is, a többiben mutass csalhatatlanságot: ez a magatartás sugallja a hatékony segítőkészséget.⁶²

XIII. [1] Gyakran látogasd a beteget! Vizsgálatát nagyon gondosan végezd, hogy a mindenféle változások⁶³ meg ne tévesszenek. Így könnyebben látod, mi a helyzet, egyben ügyesebben is tudsz eljárni.

[2] A nedvekben jelen lévő dolgok változékonyak, így a természet és a véletlen hatására könnyen átalakulnak.

[3] A segítségnyújtás megfelelő idejének⁶⁴ megpillantásában elkövetett hibák a <betegség> kitörését és a <beteg> halálát siettetik, mivel nincs semmi, ami megvédje őt. Ha ugyanis sok tényező egyszerre eredményez valamit, az nehézséget okoz. Az egyenként föllépő körülmények könnyebben kezelhetők, és könnyebben kikapaszthatók.

XIV. Ügyelned kell a betegek helytelen viselkedésére is: gyakran hazudnak az előírások betartására vonatkozóan. Mivel a kellemetlen ízű orvosságot, hashajtót meg egyéb gyógyszereket nem veszik be, hát meghalnak. Tettüket nem vallják be, az orvosra meg szégyent hoznak.

XV. [1] Ügyelned kell a fektetés körülményeire is: némelyek az évszaktól, mások a betegség fajtájától függenek. Vannak betegek, akiknek levegős helyen kell feküdniük, és vannak, akiknek fedett és védett helyen.

[2] Ügyelj a zajokra és az illatokra is, kivált a bor illatára, mert az nagyon káros, elkerülendő, vagy meg kell változtatni.⁶⁵

XVI. [1] Mindezeket nyugodtan és könnyedén végezd, légy segítségére betegednek, de úgy intézd, hogy számos dolog rejtve maradjon előtte.

[2] A szükséges rendelkezéseket derűsen és higgadtan közöld vele, tereld el figyelmét arról, hogy mi történik éppen. Olykor keményen és komolyan meg kell őt feddned, olykor meg gondoskodóan és figyelmesen bátorítanod kell, ám anélkül, hogy bármit is föltárnál előtte jövőbeli vagy jelenlegi állapotáról. Sok beteg esetében ugyanis rosszabbodást okoz az efféle, vagyis a jelenlegi vagy a jövőben várható állapotáról megfogalmazott nyilatkozat.

XVII. [1] Egyik tanítványodat tedd meg felügyelőnek: ő hajtsa végre – de ne érdemesen eljárva – rendelkezéseidet, és intézze az előírt segítségnyújtást. Olyan embert válassz ki erre a szerepre, aki már be van avatva annyira a mesterség dolgaiba, hogy magától el tudja végezni azt, ami szükséges, és biztonságosan végre tudja hajtani a kezelést. <Az is az ő feladata>, hogy a látogatásaid közötti időszakban történtek ne kerüljék el a figyelmedet.

[2] Soha ne bízz semmit az avatatlanokra! Ha nem így jársz el, baj esetén téged ér gáncs. Soha ne legyenek kétségeid a törekvésed sikerét biztosító dolgok felől, és akkor soha nem ér vád, hanem dicsőségben lesz részed.

[3] Mindezen tennivalókat előre mondd el azoknak, akiknek hatalmában áll ezt jóváhagyni.⁶⁶

61. *hogy ne légy tanácstalan (hina mé aporész)*: lásd az *aporein* jelentését a 34. jegyzetben.

62. A [2] bekezdésben adott tanács: a megkezdett intézkedést be kell fejezni. Ha az intézkedő orvos menet közben rájön, hogy első lépése helytelen volt, ne vonja vissza intézkedését, hanem hallgatólagosan javítsa. A nyílt visszavonás ugyanis bizonytalanságnak, kapkodásnak és a szakértelem hiányának a jele volna, és ez megrendítené a betegnek az orvosba vetett bizalmát.

63. a *mindenféle változások*: a betegség előrehaladtával bekövetkező esetleges tünetváltozások észlelése a tapasztalatlan orvost arra a helytelen következtetésre készítheti, hogy más betegségről van szó, mint amit elsőre diagnosztizált.

64. A gyógyító beavatkozás „megfelelő idő(pont)ja” (*kairosz*) a hippokratészi orvostudomány egyik legfontosabb fogalma. A hippokratészi *Aforizmák* kezdőmondata utal erre: „Az élet rövid, a mesterség nagy; a *kairosz* gyorsan elröppen, a (gyógyítás) kísérletének (kimenetele) bizonytalan, a döntés nehéz”.

65. A mondat értelme homályos. Nem tudjuk, hogy a bor illata miért veszélyes, és hogyan kell megváltoztatni.

66. A mondat valószínűleg az orvosi konzíliumra vonatkozik: a szupervízió növeli az eljárás sikerének esélyét, kudarc esetén pedig csökkenti a kezelőorvos személyes felelősségét.

XVIII. Miután ezek azok a dolgok, amelyek a bölcsességben, mégpedig az orvoslásban és egyéb mesterségekben a jó hírnevet és a tisztességet biztosítják, az orvosnak ismernie kell mindazon részleteket, amelyeket előadtam, fel kell öveznie magát a másikkal,⁶⁷ amelyre ügyelve megtartja, és ezt nyújtva

megalkotja. A jó hírnevet biztosító dolgokat ugyanis meg kell védeni az emberek között. Akik közöttük járnak útjukat, azok hírnevesek a szülők és a gyermekek szemében. És ha számos dolgot még nem tudnak is, maguk a gyakorlati tenivalók eljuttatják őket azok ismeretébe.

67. *fel kell öveznie magát a másikkal (periennümenon ... tén heterén):* a szövegkörnyezet alapján nem tudjuk, mi ez „a másik”. Jones feltevése szerint titkos formuláról van szó, amelyet a beavatott hallgató vagy olvasó ismer. A befejező mondatok értelme ugyanilyen homályos; titokzatos emelkedettségük a korai orvos-filozófus Empedoklész szavaira emlékeztet:

Mert ha ezeket is erős szívedbe helyezed,
és jóindulatúan, tiszta szorgalommal szemléled,
akkor mindezek jelen lesznek életed során,
és még sok egyebet is nyersz belőlük (Empedoklész B 110).